

Czynniki mające wpływ na powstawanie portretu pamięciowego

Wstęp

Portret pamięciowy wykonywany jest na podstawie opisu słownego podanego przez świadka. Materiałem niezbędnym do jego stworzenia jest wizerunek opisywanej osoby, który musi być zapamiętany przez świadka, przechowany w jego pamięci i odtworzony podczas próby opracowania portretu przy udziale rysownika. Istotnym elementem przy zapamiętywaniu są indywidualne predyspozycje jednostki, zainteresowania, motywacja. Zapamiętujemy bowiem to, co jest dla nas ważne lub bezpośrednio nas dotyczy. Przechowywane są jedynie istotne, ważne i interesujące dla jednostki informacje. Przypominanie jest końcowym procesem, dzięki któremu można korzystać z zapamiętanych i przechowywanych w pamięci informacji. Powstawanie portretu pamięciowego jest możliwe tylko wtedy, gdy wizerunek poszukiwanej osoby zaistnieje w trzech wyżej opisanych procesach pamięciowych. Na zapamiętywanie, przechowywanie i odtwarzanie wizerunku poszukiwanej osoby, a tym samym na powstawanie portretu pamięciowego ma wpływ szereg czynników, jednak do najistotniejszych należą: rodzaj zdarzenia, zaangażowanie świadka, czynniki zewnętrzne, predyspozycje indywidualne.

Rodzaj zdarzenia

Twarz sprawcy przestępstwa zapamiętuje świadek zaangażowany, niezaangażowany lub pokrzywdzony. Portrety najczęściej są sporządzane w przypadku takich przestępstw jak: zabójstwa, rozboje, uszkodzenia ciała, zgwałcenia, doprowadzenia do poddania się innej czynności seksualnej oraz oszustwa.

Wszystkie przestępstwa wywołują duże emocje, mające wpływ na proces spostrzegania. W obliczu zagrożenia organizm przygotowuje się do działania w formie walki lub ucieczki. Badania nad wpływem sytuacji stresowych na zachowanie człowieka wykazują znaczne różnice indywidualne w zdolności tolerowania stresu. W eksperymentach psychologicznych stwierdzono, że stres wywołuje u niektórych osób obniżenie poziomu wykonania czynności. Są jednak i takie osoby, u których stres nie tylko nie wpływa w wyraźny sposób na obniżenie sprawności ogólnej, lecz nawet ją pod-

wyższa. U osób tych pod wpływem stresu wytwarza się stan pobudzenia emocjonalnego, zachowana zostaje zdolność do racjonalnego myślenia i działania w dramatycznych okolicznościach życiowych.

Taki stan prof. Reykowski, dyrektor Instytutu Psychologii PAN, nazwał fazą mobilizacji. Według niego gdy jednostka znajdzie się w sytuacji stresowej, następuje „wzrost intensywności reakcji (ruchy człowieka są energiczniejsze i bardziej zamasytowane, tempo działań zwiększa się), jak i podwyższenie się sprawności procesów intelektualno-poznawczych. W opisywanej fazie obserwuje się przyspieszenie procesów myślowych, polepszenie pamięci, wzrost zdolności dokonywania swobodnych skojarzeń i nierzadko wzrost oryginalności myślenia, zwiększenie wrażliwości na bodźce z otoczenia”^{*}.

Różnice reakcji jednostek na stres są uzależnione od wielu czynników, w tym między innymi od osobowości, lecz w głównej mierze od siły emocji. Rodzaj zdarzenia, w jakim uczestniczył świadek lub pokrzywdzony, ma ogromny wpływ na stopień zapamiętywania wizerunku sprawcy tegoż zdarzenia. W zależności od jego intensywności możemy mówić o wpływie mobilizacyjnym bądź destruktywnym na proces zapamiętywania. Zazwyczaj jednak zdarzenia niespodziewane, wstrząsające, emocjonujące zajmują specjalne miejsce w pamięci. Takie wspomnienia zdają się zastygłe w czasie, nienaruszone w żadnym szczególe. Uczeń nazwał je „pamięcią fleszową”, ponieważ jest podobna do fotografii – rejestruje sytuację w danym momencie, zachowując wierność szczegółów. Pamięć fleszową należy traktować jako cechę przystosowawczą. Zapamiętywanie niespodziewanych i niebezpiecznych zdarzeń może się przyczyniać do unikania podobnych sytuacji w przyszłości.

Podsumowując omawiane zagadnienie, zasadne wydaje się przypuszczenie, że naoczni świadkowie więcej uwagi poświęcają poważnym przestępstwom niż wykroczeniom mniejszego kalibru.

Zaangażowanie świadka

Pamięć człowieka ma charakter wybiórczy. Nie ma człowieka, który miałby tak złą pamięć, a jego związki skojarzeniowe działałyby tak niesprawnie, żeby

wszystko zapomniał; tak samo jak nie ma człowieka, u którego funkcjonowałyby one tak, aby wszystko pamiętał. Wybiórczy charakter pamięci przejawia się w tym, że zapamiętujemy przeważnie to, co jest dla nas istotne, ważne i interesujące. Nastawienie może wpływać nie tylko na sam fakt zapamiętywania, ale i na jego trwałość w pamięci.

Każdy z nas postrzega otaczający świat zupełnie inaczej. Nawet jeśli dwoje ludzi w tym samym czasie obserwuje tę samą sytuację, zauważa w niej inne rzeczy i inaczej ją oceniają. Sami dokonujemy selekcji, organizacji i interpretacji informacji, których dostarczają nam wszystkie nasze zmysły. To w jakim stopniu obraz rzeczywisty pokrywa się z obrazem spostrzeganym, zależy od wielu czynników. Niektóre z nich są zewnętrzne, a inne wewnętrzne – związane z osobowością. Nasze indywidualne potrzeby, motywacja i zainteresowania sterują tym, co spostrzegamy i co zapamiętujemy. To, czy osoba bezpośrednio uczestniczyła w zdarzeniu, czy była biernym obserwatorem, jest bardzo ważne przy sporządzaniu portretu pamięciowego. Osoba uczestnicząca bezpośrednio w zdarzeniu musi podzielić swoją uwagę, skupić ją nie tylko na obserwacji, ale również na obronie. Ponadto pozostaje pod wpływem silnych emocji towarzyszących sytuacji zagrożenia. Badania potwierdziły, że zranione ofiary nie potrafią tak dokładnie opisać napastnika jak

osoby, które nie odniosły w wyniku napaści fizycznych obrażeń. Bywają jednak takie sytuacje, że świadek, pomimo przeżyć związanych ze zdarzeniem, jest w stanie podać dokładną charakterystykę wyglądu zewnętrznego sprawcy.

Wiąże się to ze zjawiskiem analgezji postresowej, polegającej na znieczuleniu doznań bólowych w stresie ekstremalnym, związanym z uszkodzeniem ciała np. żołnierze ranni lub kontuzjowani sportowcy w trakcie trwania stresu pourazowego nie odczuwają bólu. Zjawisko to może trwać kilka minut bądź kilka godzin po zadziałaniu bodźca stresu. Należy jednak dodać, że analgezję postresową wywołują jedynie te sytuacje, których nie da się uniknąć, co świadczy, że ma ona charakter przystosowawczy, pozwalający zwierzęciu bądź człowiekowi uciec od sytuacji traumatycznej lub skrócić jej działanie. Biologiczny sens analgezji postresowej przejawia się w wyłączeniu reakcji zbędnych

w sytuacji stresowej i uruchomieniu takich, które w tym momencie mają największą wartość adaptacyjną, związanych z przezwyciężaniem bezpośrednich skutków źródła stresu.

Nie ulega wątpliwości, że przy zapamiętywaniu dużą rolę odgrywają czynniki emocjonalne. Materiał zabarwiony uczuciowo, zarówno odnoszący się do przyjemnych przeżyć, jak i ten przypominający nam przykre zdarzenia, pamięta się w różnych warunkach lepiej niż uczuciowo obojętny.

Czynniki zewnętrzne

Bardzo ważnym wyznacznikiem są okoliczności zewnętrzne towarzyszące fazie zapamiętywania, czyli miejsce, w którym doszło do zdarzenia, pora dnia, rodzaj i intensywność oświetlenia, długość trwania obserwacji twarzy przestępcy, jak również odległość obserwatora od sprawcy. Oczywiście są zależności tych czynników. Im bliższa odległość od obiektu obserwacji,

Ryc. 1. Twarz w różnych płaszczyznach ułożenia
Fig. 1. Face in different positions
źródło (ryc. 1–2): autor

dłuższy czas spostrzegania, lepsze oświetlenie, tym trwalszy i bardziej dokładny ślad pozostaje w pamięci osoby spostrzegającej. Źródło oświetlenia oraz jego umiejscowienie również nie pozostają bez wpływu na wygląd obiektu. Boczne oświetlenie potrafi bardzo znacząco zniekształcić, wręcz zdeformować, wygląd twarzy. Ważna jest także perspektywa, płaszczyzna widzenia (ryc. 1) oraz pozycja, z jakiej świadek obserwuje napastnika (ryc. 2). W zależności od tego, czy świadek leży, czy siedzi, zapamiętuje twarz postrzeganej osoby pod różnym kątem (uniesiony koniec nosa, zupełnie inny kształt twarzy, niskie czoło itd.).

Predyspozycje indywidualne

Wpływ na zapamiętywanie wyglądu twarzy osoby poszukiwanej mają również predyspozycje indywidualne świadka. Zaliczyć do nich można wiek obserwatora,

ostrość widzenia, wykształcenie, wykonywany zawód, osobowość, a nawet płeć. Na co dzień rzadko ujdzie uwadze kobiety to, czy jej koleżanka jest gustownie ubrana. Z kolei mężczyźni nie omieszkają zauważyć, że np. pan Kowalski kupił sobie nowy samochód. Peter Powers z Uniwersytetu w Waszyngtonie chciał bliżej zbadać to zjawisko. W swoim eksperymencie pokazywał badanym film, w którym spacerująca para, mijając parking samochodowy, dostrzegła bójkę. Mężczyzna ruszył w kierunku walczących, kobieta natomiast pobiegła do telefonu, aby wezwać pomoc. Badane przez Powersa kobiety trafniej i dokładniej niż mężczyźni przypominały sobie wygląd i zachowanie głównej bohaterki filmu, a mężczyźni więcej potrafili powiedzieć na temat głównego bohatera i stojącego nie opodal samochodu.

Jeśli mówimy o zależności pamięci i wieku, to należy zastanowić się, czy pamięć w ogóle się rozwija. Zdolność do długotrwałego pamiętania osiąga punkt kulminacyjny stosunkowo wcześnie. Dane co do bar-

w jaki sposób przyswajana jest nowa informacja. Istnieje różnica między sposobem zapamiętywania informacji przez dziecko, a sposobem w jaki ta sama informacja zostaje zapamiętana przez dorosłego człowieka. Na początku większość pojęć znajdujących się w pamięci jest tylko w części zdefiniowana i słabo powiązana z innymi przechowywanymi informacjami. W późniejszych latach życia uczenie się nabiera zazwyczaj innego charakteru. Bardzo rzadko człowiek dorosły styka się z czymś zupełnie nowym, co nie jest powiązane z jego strukturą pojęciową. Nawet wówczas, gdy odbierana informacja jest wyraźnie sprzeczna z doświadczeniami, człowiek dorosły woli odrzucić te sprzeczne informacje lub zmienić ich znaczenie, aniżeli przebudować lub zmodyfikować system swych przekonań. Struktura pojęciowa u dzieci jest znacznie słabiej ukształtowana i powiązana niż u dorosłych. Nowe doświadczenie przyswajane jest w dużych dawkach, ponieważ sprzeczności pojawiają się rzadko. Oczywiście, trwałość pamięci zależy od całego szeregu wa-

runków – od stanu zdrowia, a przede wszystkim układu nerwowego, od typu pamięci, od umiejętności.

Pogląd odnoszący się do wpływu wieku na możliwości zapamiętywania określa, że nabytki pamięci dziecięcej są trwalsze, zdobycze pamięci dojrzałej – obszerniejsze. Dorosły może opanować większy materiał i operować nim, natomiast podczas gdy to, co utrwaliło się w pa-

Ryc. 2. Różnice w proporcjach poszczególnych elementów budowy zewnętrznej twarzy wynikające z różnych płaszczyzn jej ułożenia

Fig. 2. Differences in proportions of individual facial features resulting from various position of a face

dziej dokładnego określenia jej poziomów zależnie od wieku, nie są zupełnie zgodne. Według badań dawniejszych, do 13 roku życia rośnie zdolność do uczenia się, zaś od 13 do 16 roku życia obserwuje się szybszy rozwój możliwości pamięciowych. Według nowszych danych okres szczególnie intensywnego rozwoju pamięci przypada na lata następujące bezpośrednio po rozpoczęciu nauki w szkole. Od 13 roku życia obserwuje się pewne obniżenie tempa rozwoju pamięci. Zwiększone tempo rozpoczyna się ponownie od 16 roku życia. W wieku 20–25 lat pamięć człowieka pracującego umysłowo osiąga swój najwyższy poziom. U ludzi kontynuujących pracę umysłową i ćwiczących swą pamięć może być ona zachowana jeszcze długo, do 50–55 lat.

Ciągły rozwój gromadzonej wiedzy, przechowywanej w systemie pamięci, wywiera istotny wpływ na to,

w jaki sposób przyswajana jest nowa informacja. Istnieje różnica między sposobem zapamiętywania informacji przez dziecko, a sposobem w jaki ta sama informacja zostaje zapamiętana przez dorosłego człowieka. Na początku większość pojęć znajdujących się w pamięci jest tylko w części zdefiniowana i słabo powiązana z innymi przechowywanymi informacjami. W późniejszych latach życia uczenie się nabiera zazwyczaj innego charakteru. Bardzo rzadko człowiek dorosły styka się z czymś zupełnie nowym, co nie jest powiązane z jego strukturą pojęciową. Nawet wówczas, gdy odbierana informacja jest wyraźnie sprzeczna z doświadczeniami, człowiek dorosły woli odrzucić te sprzeczne informacje lub zmienić ich znaczenie, aniżeli przebudować lub zmodyfikować system swych przekonań. Struktura pojęciowa u dzieci jest znacznie słabiej ukształtowana i powiązana niż u dorosłych. Nowe doświadczenie przyswajane jest w dużych dawkach, ponieważ sprzeczności pojawiają się rzadko. Oczywiście, trwałość pamięci zależy od całego szeregu wa-

Wymieniając czynniki wpływające na powstawanie portretu pamięciowego, podkreślić należy, że bardzo ważną cechą rozwoju pamięci jest jej specjalizacja związana z wykonywaniem przez człowieka pracy, tzw. pamięć zawodowa. W związku z wykonywaniem zawodu wyrabia się u każdego człowieka określona organizacja pracy pamięci, przystosowana do właściwości jego działalności. Dzięki temu często spotyka się ludzi, którzy nie posiadając w ogóle dobrej pamięci, pamięta-

ją dobrze wszystko, co ma związek z ich pracą zawodową.

Podsumowanie

Czynników mających wpływ na powstawanie portretu pamięciowego jest znacznie więcej. Te przedstawione w artykule należą do najbardziej istotnych, wpływających w dużej mierze zarówno na powstawanie portretu pamięciowego, jak i na jego stopień podobieństwa do wyglądu rzeczywistego sprawcy przestępstwa. Jest to szczególnie ważne w czynnościach poszukiwawczych, w związku z którymi zlecono wykonanie portretu. Mimo różnic indywidualnych osób opisujących wizerunek sprawcy, pewne zależności odnoszą się do większości przypadków. Rodzaj zdarzenia, związany z sytuacją stresową zabarwioną silnie negatywnymi emocjami, zaangażowanie świadka powiązane z celem działania, czynniki zewnętrzne (odległość, oświetlenie, czas obserwacji, płaszczyzna widzenia) i predyspozycje indywidualne (wiek, płeć, zawód) są bezpośrednio związane z pozytywnym zakończeniem czynności opracowania portretu pamięciowego. Portretu będącego formą graficzną śladu pamięciowego – wielokrotnie jedyne śladu dokonanej przestępstwa.

Streszczenie

Portret pamięciowy, będący przekształceniem śladu pamięciowego w formę graficzną, opracowywany jest na podstawie opisu słownego podanego przez świadka. Jego powstawanie poprzedzone jest trzema fazami procesów pamięciowych; zapamiętywaniem, przechowywaniem w pamięci wizerunku sprawcy oraz przypominaniem. W przypadku portretu pamięciowego przypominanie to odtwarzanie połączone z rozpoznawaniem (baza zdjęciowa systemu POLSIT). Na trwałość i jakość zapamiętanych przez osobę i przechowywanych w jej pamięci treści, a tym samym na powstawanie portretu pamięciowego oraz stopień jego podobieństwa do poszukiwanej osoby, mają wpływ następujące czynniki: rodzaj zdarzenia, zaangażowanie świadka, czynniki zewnętrzne i predyspozycje indywidualne. Mimo różnych możliwości dokonywania analizy i syntezy wzrokowej przez poszczególne osoby, a także uwarunkowań psychologicznych (indywidualny próg odporności na stres) wyżej opisane czynniki bezpośrednio związane są z powstawaniem portretu pamięciowego z uwagi na wynikające z nich, wzajemne zależności.

Słowa kluczowe

przestępstwo, czynności poszukiwawcze, świadek, pamięć, portret pamięciowy.

Summary

Photofit picture – being the transformation of memory trace into graphic form – is generated on basis of verbal description by a witness. Photofit generation process is preceded by three stages of memory functions: memorising, keeping in memory and

recalling. In case of photofit, recalling combines also recognition of certain elements with use of POLSIT photo collection. Durability and quality of contents kept in memory by a particular person are determined by the following factors: type of incident, degree of witness involvement, external factors, individual disposition. Despite various possibilities for visual analysis and synthesis characteristic to individual persons as well as psychological factors (prone to stress), aforementioned factors are directly linked to photofit generation due to resultant relations.

Keywords: criminal offence, search activities, witness, memory, photofit picture.

PRZYPISY

*Diagram reakcji na stres psychologiczny, (wg J. Reykowskiego), 1966, [w:] J. Strelau, A. Jurkowski, Z. Putkiewicz: Podstawy psychologii dla nauczycieli, PWN, Warszawa 1979, s. 388.

BIBLIOGRAFIA

1. Dębiński Z., Kozieł T., Nizialek Z.: Antroposkopia kryminalistyczna – podstawy rysopisu człowieka, Wydawnictwo CLK KGP, Warszawa 1994.
2. Dodwell P.C.: Podstawowe mechanizmy widzenia, [w:] „Czucie i percepcja”, [red.] Richard L. Gregory, Andrew M. Colman, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2002.
3. Eysenck H. i M.: Podpatrywanie umysłu, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996.
4. Frączek A., Kofta M.: Frustracja i stres psychologiczny, [w] „Psychologia”, red. Tadeusz Tomaszewski, PWN, Warszawa 1977.
5. Harley M.: Dobry stres – przewodnik, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2002.
6. Kurcz I.: Uczenie się i pamięć, [w] Psychologia [red.] T. Tomaszewski, PWN, Warszawa 1977.
7. Lindsay P.H., Norman D.A.: Procesy przetwarzania informacji u człowieka – wprowadzenie do psychologii, PWN Warszawa 1984.
8. Oniszczenko W.: Stres – to brzmi groźnie, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1998.
9. Stawiska A.M., Maruszewski T.: Pamięć autobiograficzna po traumie, [w:] Człowiek w sytuacji zagrożenia – kryzysy, katastrofy, kataklizmy, [red.] Katarzyna Popiołek, SPA Poznań 2001.
10. Strelau J., Jurkowski A., Putkiewicz Z.: Podstawy psychologii dla nauczycieli, PWN, Warszawa 1975.
11. Wrona L.: Pamięć, [w:] Podstawy psychologii – podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich, [red.] W. Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona, Wydawnictwo Naukowe A.P., Kraków 1999.
12. Zimbardo P.G.: Psychologia i życie, PWN Warszawa 2001.